

გამოქვეყნდა კრებულში:
„საქართველო ვახტანგ გორგასლის ეპოქაში“.
რედ. დ. მუსხელიშვილი. *მემატიანე*. თბილისი, 1999.

გიორგი ანჩაბაძე

სასანური ირანის წინააღმდეგ ვახტანგ გორგასლის პირველი ომის შესახებ¹

ვახტანგ გორგასლის ზეობის თითქმის ყველა მოვლენა, აღწერილი წერილობით ძეგლებში აუთენტიკურობისა და თარიღის დადგენას მოითხოვს, რადგან მისი ძირითადი წყარო – ჯუანშერის „ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა“ (VIII ს.), მოკლებულია ქრონოლოგიურ აპარატს, ხოლო მასში მოყვანილი ცნობები შედარებით ნაკლებად ეხმიანებიან პარალელურ ქართულ და უცხოურ წყაროებს. ყოველივე ეს მეცნიერებში აზრთა დიდ სხვადასხვაობას ბადებს ვახტანგ გორგასლის ცხოვრების ფაქტებთან დაკავშირებით. მარტო ის რად ღირს, რომ ისტორიოგრაფიაში ქართლის ამ სახელოვანი მეფის გარდაცვალების თარიღი თითქმის 50-წლიან ამპლიტუდაში მერყეობს².

ვახტანგ გორგასლის მრავალმხრივი მოღვაწეობიდან განსაკუთრებით აღსანიშნავია მისი ბრძოლა სასანური ირანის წინააღმდეგ, რომელიც მიმართული იყო ქართლის პოლიტიკური დამოუკიდებლობის აღდგენისაკენ. სწორედ სპარსელებთან გადაიხდა ვახტანგმა თავისი უმძიმესი ომები და შეეწირა კიდეც ამ ბრძოლას.

ჯუანშერის თხზულებაში აღწერილია ვახტანგ გორგასლის ორი ომი ირანელებთან. მათი თარიღებისა და გარემოებების შესახებ მეცნიერებაში არ არსებობს ერთიანი აზრი. განსაკუთრებით ეს ეხება პირველ ომს, რომლის რეალურობაც კი, როგორც ჩანს, ზოგი მკვლევარის ეჭვს იწვევს. კერძოდ, ჯუანშერის ცნობები ამ ომის შესახებ ასახული არ არის ისეთ ფუნდამენტურ განმაზოგადებელ ნაშრომებში, როგორიცაა ივ. ჯავახიშვილის „ქართველი ერის ისტორია“. ეს მასალა არ არის გამოყენებული არც ნ. ჯანაშიას მონოგრაფიულ გამოკვლევებში, რომელმაც სხვა მხრივ საფუძვლიანად შეისწავლა ვახტანგ გორგასლის ეპოქა და მისი ისტორიის წყაროები. ჯუანშერის ცნობებისადმი ასეთი დამოკიდებულების მიზეზია ტრადიციული შეხედულება მის თხზულებაზე, როგორც ნახევრად მხატვრულ ნაწარმოებზე, და ის ფაქტი, რომ არ ხერხდებოდა ვახტანგ გორგასლის „ცხოვრებაში“ აღწერილი ამბების დამადასტურებელი მასალის გამოვლენა სხვა ისტორიულ წყაროებში. მეცნიერები, რომლებსაც სარწმუნოდ მიაჩნიათ ჯუანშერის მონათხრობი ირანელთა წინააღმდეგ ვახტანგის პირველი ომის შესახებ, სხვადასხვანაირად ათარიღებენ მასში აღწერილ ამბავს. ს. კაკაბაძის აზრით, ეს ომი მოხდა 472/273 წლის ახლოს³. როგორც ჩანს, ამ დებულებას იზიარებს მ. ლორთქიფანიძეც, ვინაიდან შემდეგი ამბები – ვახტანგის დაზავება შაჰთან და აღმოსავლეთში სალაშქროდ წასვლა – უკვე 474–476 წწ. აქვს დათარიღებული⁴. ვ. გოილაძე ზემოაღნიშნულ ბრძოლას 460 წლით ათარიღებს⁵.

ამრიგად, ქართულ ისტორიოგრაფიაში არაერთგვაროვანი დამოკიდებულებაა ჯუანშერის ცნობებისადმი ვახტანგ გორგასლის ირანელებთან ბრძოლის შესახებ.

სამაგიეროდ მეცნიერებაში დიდი ნდობით ეკიდებიან სომეხი ავტორის ლაზარ ფარპეცის მოთხრობას ამიერკავკასიის ხალხების 482–484 წწ. ანტიირანულ აჯანყებაზე, სადაც აღწერილია გაერთიანებული ქართული და სომხური ჯარების ბრძოლა სპარსელთა წინააღმდეგ ვახტანგ გორგასლისა და სომხეთის სპარაპეტის ვაჟან მამიკონიანის სარდლობით.

ლაზარ ფარპეცის „სომხეთის ისტორია“ მართლაც პირველხარისხოვანი წყაროა, შექმნილი მასში აღწერილი ამბების თანამედროვეისა და მონაწილის მიერ. როდესაც მკვლევარები ამ თხზულების მონაცემებს უდარებენ „ვახტანგ გორგასლის ცხოვრებას“, მათ შორის გარკვეულ განსხვავებებს პოულობენ. კერძოდ, ნ. ჯანაშია აღნიშნავს: „ჯუანშერს მეტად არასწორი ცნობები ჰქონია ბიზანტიასა და ირანის ისტორიაზე... ეს კი ძალიან ართულებს ჯუანშერის მიერ ნახსენებ ვახტანგ გორგასლის სპარსელებთან ომების დათარიღებასაც. ამ ომების აღწერილობას, რომელსაც გვაწვდის ჯუანშერი არაფერი აქვს საერთო ლაზარ ფარპეცის მიერ მოთხრობილ 482–484 წლების ქართლის აჯანყებასთან. ამიტომ ვერც იმას ვიტყვით, რომ ჯუანშერის ქართლისა და სპარსეთის პირველი ან მეორე ომი შეიძლება გულისხმობდეს სწორედ ამ აჯანყებას“⁶. იგივე აზრისაა მ. ლორთქიფანიძე, რომელიც 482 წ. დაწყებულ აჯანყებასთან დაკავშირებით წერს: „როგორც აღნიშნულია ქართულ ისტორიოგრაფიაში, ჯუანშერი ამ აჯანყების შესახებ არ გვაწვდის ცნობებს“⁷.

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, მეცნიერები ვახტანგ გორგასლის მეფობის წლებში აღნიშნავენ ორ ან სამ ომს (აჯანყებას) სპარსელთა წინააღმდეგ. კერძოდ, ივ. ჯავახიშვილს ორი ომი აქვს მოხსენიებული: 484 წლის (წყარო: ლაზარ ფარპეცის „სომხეთის ისტორია“) და 502 წლის (წყარო: ჯუანშერის მიერ აღწერილი ვახტანგის მეორე ომი ირანთან)⁸.

ს. კაკაბაძის მიხედვით, პირველი აჯანყება მოხდა 472/473 წ. (ეს არის ჯუანშერისეული პირველი ომი), მეორე აჯანყება კი 482-484 წლებში (ცნობებს მის შესახებ შეიცავენ ჯუანშერისეული მეორე ომი და ლაზარ ფარპეცის თხზულება)⁹. ორ აჯანყებას ითვლის ნ. ჯანაშიაც: 1) 482-484 წლებში (წყარო: „სომხეთის ისტორია“) და 2) ირან-ბიზანტიის 502-506 წწ. დროს (წყარო: ჯუანშერისეული მეორე ომი)¹⁰. მ. ლორთქიფანიძის მიხედვით, ვახტანგ გორგასალმა სპარსელებთან სამი ომი გადაიხადა: 1) V ს-ის 70-იანი წწ. დასაწყისში (ჯუანშერთან აღწერილი პირველი ომი), 2) 482-484 წლებში (აღწერილი ლაზარ ფარპეცის მიერ) და 3) 502 წელს (ჯუანშერის მიერ აღწერილი მეორე ომი)¹¹. ვ. გოილაძესაც, როგორც ჩანს, მიაჩნია, რომ გორგასალი სამჯერ ეომა სპარსელებს, თუმცა იგი არ ეხება 482-484 წლების აჯანყებას და განიხილავს მხოლოდ ჯუანშერთან აღწერილ ომებს, რომლებსაც შესაბამისად ათარიღებს 460 და 491 წლებით¹².

როგორც ვხედავთ, ქართულ ისტორიოგრაფიაში დღემდე არ არის გარკვეული თუ რამდენჯერ ეომა ვახტანგ გორგასალი სპარსელებს და რომელ წლებში წარმოებდა ეს ომები. უკიდურესად არაერთგვაროვანია დამოკიდებულება ჯუანშერის მიერ აღწერილი ვახტანგ მეფის პირველი ომისადმი ირანელთა წინააღმდეგ. თუ ზოგი მკვლევარი საერთოდ უგულებელყოფს ამ მოთხრობას, რადგანაც არასარწმუნოდ მიიჩნევენ მას, სხვები სრულ ნდობას უცხადებენ მასში მოყვანილ ფაქტებს და ჯუანშერის ამ ცნობებს პრაქტიკულად უკრიტიკოდ იღებენ. ჩვენი შრომის მიზანია შეძლებისდაგვარად გავარკვიოთ ეს საკითხი. ვნახოთ, რა რეალურ-ისტორიული საფუძვლები გააჩნია

ჯუანშერის მოთხოვნას, პირველი ომის შესახებ, როდის და რა პირობებში მიმდინარეობდა ეს ბრძოლა, და შეიძლება თუ არა მისი დაკავშირება სხვა ისტორიული წყაროების მონაცემებთან.

ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ვახტანგ გორგასალმა ორჯერ იომა სპარსელებთან, როგორც ეს მის “ცხოვრებაშია” აღნიშნული. ამასთან იქ აღწერილი პირველი ომი უნდა იყოს 482–484 წლების აჯანყების უკანასკნელი ეტაპი ქართლში, რაზეც მიუთითებს ცალკეული დამთხვევები ლაზარ ფარპეცის “სომხეთის ისტორიასთან” და, მთლიანობაში, ამ ორი მატეიანის მონაცემებს შორის არსებული ლოგიკური კავშირი.

ჯუანშერი პირველი ომის დაწყების წინ აღნიშნავს, რომ ვახტანგმა წმინდა სამხედრო სამზადისის გარდა ადგილობრივი მაზდეანელები დაარბია: “შეაგდო საპყრობილესა შინა ბინქარან მაცთური, ეპისკოპოსი ცეცხლის მსახურთა, და მოსრნა და განასხნა ყოველნი ცეცხლის მსახურნი საზღვართაგან ქართლისათა”¹³. ლაზარის ცნობით კი, ქართლის აჯანყება დაიწყო ვახტანგის მიერ ვარსქენ პიტიახშის მოკვლით, რომელიც ქართველ მაზდეანელთა პოლიტიკური ლიდერი იყო¹⁴.

482–484 წწ. ქართულ-სომხურ აჯანყებას, როგორც აღვნიშნეთ, ლაზარ ფარპეცის ცნობებით აღწერენ. ლაზარი მართლაც შესანიშნავი მემატეიანეა, მაგრამ არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ ის სომხეთის ისტორიას წერდა. იგი დაწვრილებით ამუქებს სომხეთში გაშლილ ბრძოლას, მაგრამ ქართლში მომხდარი ამბების შესახებ მეტად სიტყვაძვირია. გამოწვევის წარმოადგენს მხოლოდ ბრძოლა ჭარმანიანის ველზე 483 წლის ზაფხულში, სადაც ქართველები და სომხები მხარდამხარ იბრძოდნენ. ამ ბრძოლაში დამარცხების შემდეგ მოკავშირენი კვლავ დაშორდნენ ერთმანეთს, ვაჰან მამიკონიანმა თავისი მხედრობის ნარჩენები ბიზანტიის საზღვრებისაკენ წაიყვანა, ვახტანგმა კი ქართლის სიღრმეში დაიხია.

ლაზარი არ გვეუბნება რა ხდებოდა ქართლში 483 წლის შემოდგომიდან 484 წლის გაზაფხულამდე, მაგრამ ერთი მისი ცნობა გვაფიქრებინებს, რომ იქ გრძელდებოდა სამხედრო მოქმედებები. კერძოდ, მის თხზულებაში აღნიშნულია, რომ ჭარმანიანში დამარცხების შემდეგ სომხები ომისაგან თავს იკავებენ. “მათ უნდოდათ ცოტათი დაესვენათ და სული მოეთქვათ დაშვრომისაგან. უცხად სომეხთა ზორავარ ვაჰანთან ვოსტანში მივიდნენ ქართლის მხარიდან ეშმაკ-მოსილი უგუნური კაცები. ისინი ამბობდნენ ცრუ სიტყვებს... რათა განხეთქილება შეეტანათ მის ჯარში”¹⁵. თუ გამოვტოვებთ იმ არცთუ კორექტულ სიტყვებს, რომლებითაც ლაზარი ამკობს ქართველთა დესპანებს, მისი თხრობიდან შემდეგი სურათი ისახება: ვახტანგ გორგასალი სპარსელებთან აქტიური ბრძოლის მომხრე იყო, როგორც ჭარმანიანამდე, ასევე მის შემდეგ და ყველანაირად ცდილობდა სომხური მხარეც უფრო აქტიურად ჩაება საერთო მტრის წინააღმდეგ ომში.

მართლაც, სომეხთა ჯარში განხეთქილება მოხდა და დიდი რაზმი სეპუჰ მუშელის სარდლობით ქართველებს გაჰყვა. “მათ წაიყვანეს ისინი ქართლის საზღვრებში და ატარეს ეშმაკის კვალზე, რომლის მსახურნი თვითონვე იყვნენ... ამგვარად გონებას უბნევდნენ და აქეთ-იქით ატარებდნენ მამიკონიანთა სეპუჰს მუშელს და იმ რაზმს, რომელიც მასთან იყო, ვიდრე არ დამთავრდა ზამთრის სუსხიანი და ცივი ქარების ქროლვა”¹⁶. სავარაუდოა, რომ მუშელის რაზმი ქართლში სპარსელთა წინააღმდეგ ბრძოლაში ჩაება. სხვათაგან გაუგებარია, რატომ გააჩერებდნენ მას ამდენ ხანს თავისთან

ქართველები. ასე რომ, როგორც ირკვევა, 483–484 წწ. ზამთარში ვახტანგ გორგასალი სამხედრო მოქმედებებს აწარმოებდა. საკუთრივ სომხეთში კი, ლაზარ ფარპეცის ცნობით, გაზაფხულამდე ბრძოლას ადგილი არ ჰქონია.

გაზაფხულზე სომხეთში სპარსი სარდალი ზარმიჰრ ჰაზარავუხტი მოვიდა დიდი ჯარით, შეუტია აჯანყებულ სომხებს და გაფანტა ისინი. ვაჰან მამიკონიანმა ბიზანტიის სამფლობელოებს შეაფარა თავი. ქართლში, როგორც ჩანს, სპარსელებს ასე წარმატებულად არ მიუდიოდათ საქმე და, ამიტომ, მეფეთ მეფე პეროზმა, ჰეფთალებზე თავისი უკანასკნელი გალაშქრების წინ, ჰაზარავუხტს უბრძანა გადასულიყო ქართლში და “ქართლის მეფე ვახტანგი ან შეეპყრა, ან მოეკლა, ანდა იმ ქვეყნიდან გაემძევებინა”¹⁷.

ჩვენი აზრით, აქედან იწყება ჯუანშერის თხზულებაში ვახტანგის სპარსელებთან პირველი ომის აღწერა. ზარმიჰრ ჰაზარავუხტი – ამიერკავკასიაში ირანის ჯარების მთავარსარდალი – ქართულ წყაროში წარმოდგენილია როგორც სპარსთა მეფე. მნელი სათქმელია რატომ არის ვახტანგ გორგასლის “ცხოვრებაში” გამოტოვებული 482–483 წწ. ამბები, მაგრამ ის, რომ ძეგლის არსებულ ნუსხებს პირველი ომის დასაწყისი აკლია, აშკარად იგრძნობა. კერძოდ, ვახტანგ მეფე საგულდაგულოდ ემზადებოდა ირანთან ომისათვის: “ამაგრებდა ციხეთა და ქალაქთა, და ჰკაზმიდა მხედართა, და განამზადებდა ბრძოლად სპარსთა”¹⁸. მტრული მოქმედებებიც პირველად ვახტანგმა დაიწყო, როდესაც დაარბია და ამოხოცა ცეცხლის მსახურნი. და ყოველივე ამის შემდეგ ვხედავთ, რომ სპარსთა ლაშქარი უკვე დიდუბის ველზეა დაბანაკებული, ვახტანგი კი თავდაცვისათვის ემზადება მტკვარ-არაგვის ხაზზე.

მაშ რა გამოდის? იმიტომ გამოიწვია ქართლის მეფემ სპარსელები საომრად, რომ უბრძოლველად დაეთმო ქვეყნის ნახევარი (მცხეთის აღმოსავლეთით მდებარე ტერიტორია) და თვითონ დედაქალაქში გამაგრებულიყო? ასეთი რამ მნელი წარმოსადგენია. ვახტანგი შეეცდებოდა ჯერ საზღვართან ახლოს შეეჩერებინა მტერი. ამიტომ, თუ გავითვალისწინებთ ლაზარ ფარპეცის ცნობებს ჭარმანიანის ბრძოლისა და სხვა მოვლენების შესახებ და შევუჯერებთ მათ ქართულ მატიაწეში აღწერილ ამბებს, ვახტანგ გორგასლის პირველი ანტისასანური აჯანყების ძირითადი ეტაპები ლოგიკურ წყობაში მოექცევა.

ამრიგად, აჯანყების დაწყების შემდეგ ვახტანგი მტრის შეკავებას ცდილობს ქართლის სამხრეთ-აღმოსავლეთ საზღვრებთან. სწორედ აქ არის ჭარმანიანის ველი. მაგრამ 483 წლის ზაფხულში სერიოზული დამარცხების შემდეგ იძულებული ხდება ქვეყნის სიღრმეში დაიხიოს. სომხური სარდლობა ამ დროს პასიურობს, შორეულ ტაოს აფარებს თავს, მაგრამ სომეხ მთავართაგან აქტიური მოქმედების მომხრენი ქართლში მოდიან და ვახტანგის ჯარებს უერთდებიან.

484 წლის გაზაფხულის ბოლოს ქართლში მყოფი სპარსელთა მხედრობა ჰაზარავუხტის მიერ მოყვანილი რაზმებით შეივსო. თუ ყურადღებას არ მივაქცევთ ჯუანშერისათვის დამახასიათებელ გაზვიადებულ ციფრებს, საინტერესოა მისი ცნობა, რომ ირანელთა ლაშქარი ერთნახევარჯერ აღემატებოდა ქართველთა მთავარ ძალებს¹⁹. ბევრი ქართველი წარჩინებული მტრის მხარეზე გადავიდა, ხოლო ვაჰან მამიკონიანთან თანამოქმედება კი, პრაქტიკულად, გამორიცხული იყო, ვინაიდან სომხეთის სპარაპეტს ამ დროისათვის ჯარი, როგორც ასეთი, აღარ ჰყავდა²⁰. ამ სიტუაციაში ვახტანგმა შეუძლებლად სცნო საველე ბრძოლაში ჩაბმა და აქტიური თავდაცვის ტაქტიკა აირჩია.

ჯუანშერი აღწერს ქართული ჯარების ოპერატიულ გაშლას, რომლის ცენტრი ეყრდნობა მცხეთა-არმაზის სიმაგრეთა სისტემას, ხოლო “ფრთები” არაგვისა და მტკვრის მარჯვენა ნაპირებს, შესაბამისად, მცხეთა-არმაზის ზემოთ და ქვემოთ. მეფის ბრძანებით გაფართოებულ იქნა აგრეთვე მოგვთა ხიდი მტკვარზე, რომლითაც უნდა მომხდარიყო რეზერვების სწრაფი გადასროლა ბრძოლის ერთი უბნიდან მეორეზე. მტკვარ-არაგვის ხაზის გამაგრება, როგორც ჩანს, მიზნად ისახავდა მცხეთის გზათაშესაყრის დაცვას, რათა სპარსელებს ქართლის ცენტრალურ რაიონებში არ შეეღწიათ.

მემატიანე მოკლედ, მაგრამ საინტერესოდ აღწერს სამხედრო მოქმედებების სურათს: “ხოლო მეფე და ჯუანშერ სპასპეტი დადგეს მცხეთას, და ნასრა და მირდატ დაუტევნა სპათა ზედა სომხითისა და ქართლისათა, რომელნი დგეს არმაზით კერძო. და რა ბრძოლიან სპარსნი არმაზით კერძო, მცხეთით განვიდიან; და რა განვიდის ლაშქარი იგი მიერ კერძო მცხეთით, ეწყუნიან არაგუსა ზედა. და ოდესმე განვლიან ფონი მტკურისა და შეიბნიან ფონსა ზედა ტფილისისასა, და როდესმე დღესა მათ სძლიან და რომელსამე დღეს ამათ”²¹.

ამ აღწერიდან ვხედავთ, რომ ვახტანგის ძალებში სომეხთა სპაც შედის. შესაძლებელია ეს კონტინგენტი მას შემდეგ გამოეთიშა ვაჰან მამიკონიანის ჯარს, რაც იგი ფაქტობრივად დაიშალა სპარსელებთან დამარცხების შემდეგ. ყოველ შემთხვევაში ის ფაქტი, რომ ვახტანგ გორგასლის დროშის ქვეშ ამჯერად სომხებიც იბრძვიან, ამაგრებს მოსაზრებას, რომ სპარსელების წინააღმდეგ პირველი ომი – 482–484 წწ. აჯანყებაა. სხვა მხრივ სომხური რაზმების ყოფნა უფრო მოსალოდნელი იქნებოდა სპარსულ ბანაკში, ვინაიდან ავტონომიური სომხეთის მხედრობა სასანიანთა სახელმწიფოს შეიარაღებული ორგანიზაციის ნაწილი იყო, რომელსაც შაჰები სისტემატურად იყენებდნენ საშინაო და საგარეო ომების დროს.

ჯუანშერის მიხედვით, საბრძოლო მოქმედებები ქართლში ოთხი თვე გაგრძელდა. ამ დროის ძირითადი ნაწილი 484 წლის ზაფხულზე უნდა მოდიოდეს. ეს იქიდანაც ჩანს, რომ ბრძოლებში ტყვედ ჩავარდნილი ვახტანგის თანამოღვაწე, შემდგომში წმინდანად შერაცხული რაჟდენი სპარსელებმა აწამეს და მოკლეს აგვისტოს თვეში (მისი ხსენების დღეა ძვ. სტილით 3 აგვისტო). “რაჟდენ პირველმოწამის მარტვილობა” XII ს-ის ძეგლი უნდა იყოს. მის ავტორს ზოგ სხვა წყაროსთან ერთად ჯუანშერის თხზულებაც გამოუყენებია. აქ მოხსენიებულია ვახტანგ გორგასლის მცხეთაში გამაგრება და ოთხთვიანი ბრძოლა მცხეთა-არმაზის სანახევში. მაგრამ “ქართლის ცხოვრებაში” დაცული ტექსტისაგან განსხვავებით, რაჟდენის მარტვილობის ავტორს, როგორც ჩანს, ვახტანგ მეფის მათიანის უფრო სრული ნუსხა ან მისი პერიოდის ამსახველი უცნობი ძეგლი ჰქონდა ხელთ. თუ “ქართლის ცხოვრებაში” მკაფიოდ არ ჩანს ოთხთვიანი ბრძოლის შემდეგ ვის მხარეზეა ტაქტიკური უპირატესობა, წმ. რაჟდენის მარტვილობაში ვხედავთ, რომ გამარჯვების სასწორი ირანელთა მხარეზე გადახრილა. მათ გაურღვევიათ ქართველთა სათავედაცვო ხაზი, გაჭრილან მუხრანში და შიდა ქართლის ვაკეზე, წრომამდე; მცხეთა-არმაზის ქართული გარნიზონი კი ბლოკირებულია²². ამის შემდეგ უფრო სარწმუნო ხდება ლაზარ ფარპეცის ცნობა იმის შესახებ, რომ ვახტანგ მეფემ წააგო სამხედრო დაპირისპირება ჰაზარავუხტთან და ცოტა ხნით “ეგრისის ქვეყნის მხარეებში” გადავიდა²³. ჩვენი მხრიდან დავუმატებთ, რომ შეიძლება ამ შემთხვევაში მაინცდამაინც ახლანდელი დასავლეთ საქართველო არ იგულისხმებოდეს. გამორიცხული არ არის, რომ

მეფემ კლარჯეთს მიაშურა. ამ მოვლენებამდე რამდენიმე წლით ადრე იგი ამბობდა კლარჯეთის შესახებ: “უკეთუ განძლიერდენ სპარსნი ჩუენ ზედა, საყუდელი ჩუენი აქა ყოფად არს”²⁴. კლარჯეთის დასავლეთი ნაწილი, როგორც ჩანს, გარკვეული დროს მანძილზე ეგრისის სამეფოში შედიოდა²⁵ და, შესაძლოა, ამიტომ მიათვალა იგი ლაზარმა “ეგრისის ქვეყნის მხარეებს”.

ჯუანშერის მიხედვით, ქართველებსა და სპარსელებს შორის ომი ბიზანტიის ჩარევამ შეწყვიტა. მას შემდეგ, რაც თითქოს ვახტანგის დასახმარებლად წამოსული ბერძენთა 80-ათასიანი მხედრობა ჯავახეთს მოადგა, სპარსთა “მეფე” იძულებული გახდა ქართლის მეფისათვის ზავი შეეთავაზებინა²⁶. ცნობა ბიზანტიელთა გამოლაშქრების შესახებ აშკარად გამოგონილია. იმპერიის საშინაო და საგარეო მდგომარეობა იმ ხანად გამორიცხავდა კავკასიის საქმეებში ასეთ აქტიურ ჩარევას²⁷. მაგრამ რაც შეეხება იმას, რომ დაზავების ინიციატორად სპარსული მხარეა წარმოდგენილი მიუხედავად მისი სამხედრო უპირატესობისა, ამაში ჯუანშერი მართალი უნდა იყოს. ომი მოულოდნელად შეწყდა 484 წლის ზაფხულის მიწურულს²⁸. ლაზარ ფარპეცის ცნობით, როდესაც ჰაზარავუხტი ქართლში იმყოფებოდა, მას ირანიდან ეახლა მოციქული, რომელმაც ჩამოუტანა საშინელი ამბავი ჰეფთალების მიერ სპარსთა არმიის განადგურებისა და მეფე პეროზის მოკვლის შესახებ. შემფოთებულმა ჰაზარავუხტმა ირანის დედაქალაქს, ქტეზიფონს, მიაშურა, სადაც გამეფდა პეროზის ძმა ვალარში. ჰაზარავუხტის რჩევით, მან შეცვალა პეროზის ძალისმიერი პოლიტიკა ამიერკავკასიაში მმართველობის ახალი, უფრო ლმობიერი ხაზით. კერძოდ, გაიზარდა სომხეთის თვითმმართველობის დონე, ანტიირანული აჯანყების მონაწილე სომეხი ნახარარები ახალმა შაჰმა შეიწყალა და დაასაჩუქრა, ვაჰან მამიკონიანი კი სომხეთის მარზპანად დანიშნა. მაგრამ ამასთან სომხეთი კვლავ რჩებოდა სასანიანთა უზენაესობის ქვეშ და მისი ლაშქარი ვალდებული იყო მონაწილეობა მიეღო სპარსეთის ომებში. ზავის დადებისთანავე სომეხთა რაზმი ირანში იქნა გაწვეული, სადაც მონაწილეობა მიიღო ახალი შაჰის მოწინააღმდეგეებთან ბრძოლაში.

დიდ დათმობებზე წავიდნენ ირანელები ალბანეთშიც. ვალარშმა აქ აღადგინა 463 წელს გაუქმებული სამეფო ხელისუფლება და ტახტი დაუბრუნა ძველი დინასტიის წარმომადგენელს, ვაჩაგან III-ს. ალბანეთში აიკრძალა მაზდეიზმის ძალით გავრცელება და დაიწყო ქრისტიანობის აღორძინება²⁹.

ზემოთქმულის საფუძველზე ნ. ჯანაშია სამართლიანად ფიქრობს, რომ “482–484 წლების აჯანყებას სპარსელების წინააღმდეგ ისევე უნდა მოეტანა გარკვეული წარმატება ქართლისათვის, როგორც მან მოუტანა სომხეთსა და ალბანეთს”³⁰. მეცნიერის ეს ვარაუდი ეყრდნობა სომხური წყაროების მონაცემებს სომხეთისა და ალბანეთის შესახებ, ქართული მატეიანის ცნობათა გაუთვალისწინებლად. “ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა” კი გვიჩვენებს, რომ მეფის პირველი ომი სპარსელებთან ანალოგიური შინაარსის ზავით დამთავრდა. სპარსთა “მეფე” უჩვეულო კეთილგანწყობით იღებს აჯანყებულ და ბრძოლაში დამარცხებულ ვასალებს, ასაჩუქრებს მას და მემკვიდრეობით უმტკიცებს სამფლობელოებს. მაგრამ სასანიანთა უზენაესობა ქართლზე ძალაში რჩება და საზავო ხელშეკრულების გაფორმებისთანავე ვახტანგს თავისი მხედრობით ირანის მტრებთან უწევს საომრად წასვლა. ჯუანშერის ცნობით, სპარსეთის მეფე ეუბნება ამ მტრების შესახებ ვახტანგს: “უძვრესი ბოროტი და დამდაბლება მეფობისა ჩემისა მათ ყვეს”³¹. ჩვენი

აზრით, აქ იგულისხმებიან ჰეფთალები და ის მძიმე დამარცხება, რაც მათ მიაყენეს სასანიანებს. როგორც ვხედავთ, ჯუანშერისა და ლაზარ ფარპეცის ცნობები ერთმანეთს ემთხვევიან იმაშიც, რომ სპარსელებმა აჯანყებულებს საპატიო ზავი შესთავაზეს და ზავის დადებისთანავე სამხედრო დახმარება მოთხოვეს მმართველი შაჰის მტრების წინააღმდეგ. ვახტანგ გორგასლის სპარსეთში საომრად წასვლა ისტორიული ფაქტი უნდა იყოს, იგი “მოქცევაჲ ქართლისაჲს” მატიაწეშიც არის დადასტურებული³², მაგრამ გადაჭარბებული უნდა იყოს ის გამარჯვებები, რომლებიც, ჯუანშერის თქმით, სპარსელებმა და ქართველებმა მოიპოვეს აღმოსავლეთის ქვეყნებში. არსებობს ოფიციალური სასანური ტრადიციიდან მომდინარე გადმოცემა, თითქოს პეროზის დაღუპვის შემდეგ ირანელებმა მალევე იძიეს შური ჰეფთალებზე და წაართვეს მათ დაპყრობილი ტერიტორიები. როგორც ფიქრობენ, ეს არის ფალსიფიკაცია, შექმნილი ირანის პრესტიჟის ასამაღლებლად³³. თუ ეს ასეა, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ამ ვერსიამ ქართულ მატიაწეშიც შეაღწია და გამოხატულება ჰპოვა ვახტანგ გორგასლის დამსახურებათა აღწერაში სპარსელთა აღმოსავლურ ომებში.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. წერილის ძირითადი დებულებები გამოქვეყნებულია ავტორის ადრინდელ ნაშრომებში: «Жизнеописание Вахтанга Горгасала» как источник по военной истории Грузии середины I тыс. н. э. // Труды Абхазского гос. университета им. А. М. Горького. Том V. Сухуми, 1987. С. 163-171; Источниковедческие проблемы военной истории Грузии. Тб., 1990. С. 32-54.
2. ვახტანგ გორგასლის ირანელებთან მეორე ომისა და მისი დაღუპვის თარიღად ჩვენ ყველაზე მისაღებად მიგვაჩნია 502 წ.
3. კაკაბაძე ს. ვახტანგ გორგასალი და მისი ხანა. თბილისის დამოუკიდებელი უნივერსიტეტი, 1994. გვ. 250.
4. ლორთქიფანიძე მ. ქართლი V საუკუნის მეორე ნახევარში. თბ., 1979. გვ. 81.
5. გოილაძე ვ. ვახტანგ გორგასალი და მისი ისტორიკოსი. თბ., 1991. გვ. 150. ეს თარიღი ვ. გოილაძეს მოჰყავს თავისი ქრონოლოგიური სქემიდან, რომელიც აგებულია 491 წელზე, როცა მისი მტკიცებით ირანსა და ბიზანტიას შორის მიმდინარეობდა ომი, და ამ ომში დაიღუპა ვახტანგ გორგასალი (ვ. გოილაძე. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 71 და სხვ.). მაგრამ მოსაზრება 491 წ. ომის შესახებ კრიტიკას ვერ უძლებს (იხ. ლომოური ნ. საქართველოსა და ბიზანტიის ურთიერთობა V საუკუნეში. თბ., 1989. გვ. 44-46) და, ამიტომ, მცდარი უნდა იყოს მისგან პოსტულირებული სხვა თარიღებიც. როგორც ჩანს, ვ. გოილაძის მიერ შემოთავაზებული წლები წინ უსწრებენ რეალურ-ისტორიულ მოვლენებს. მაგ., ეგრისში ქართლის მეფის ლაშქრობას მკვლევარი ათარიღებს 448-450 წლებით (გოილაძე ვ. გვ. 100), მაგრამ ჯუანშერის თხზულებიდან გამომდინარე ეს სამხედრო კამპანია 457 წელზე ადრე ვერ შედგებოდა, ვინაიდან მემატიაწის ცნობით, იმ ხანად საბერძნეთში მეფობდა ლეონ დიდი (იმპერატორი ლეონ I, 457-474 წწ.). ვ. გოილაძე ჯუანშერის ამ ცნობას გვიანდელ ჩანამატად მიიჩნევს, რათა ახსნას შექმნილი შეუსაბამობა (გოილაძე ვ. გვ. 100, შენ. 33), მაგრამ თავისი მოსაზრების დამამტკიცებელი არგუმენტები არ მოყავს. სხვა ადგილას ვ. გოილაძე, პრაქტიკულად, უკრიტიკოდ იღებს ვახტანგ გორგასლის „ცხოვრებაში“ აღწერილ ქართულ-სპარსულ ჯარების დიდ ლაშქრობას მცირე აზიაში, მაგრამ საკუთარი ქრონოლოგიური სქემიდან გამომდინარე ათარიღებს მას 453-456 წლებით (გოილაძე ვ. გვ. 101 და სხვ.), თუმცა ჯუანშერის ცნობით ეს გალაშქრება მეფეთა მეფე ურმისდის (ჰორმიზდ III, 457-459 წწ.) ბრძანებით მოხდა.
6. ჯანაშია ლ.-ნ. ლაზარ ფარპეცის ცნობები საქართველოს შესახებ. თბ. 1962. გვ. 164-165.
7. ლორთქიფანიძე მ. გვ. 82
8. ჯავახიშვილი ივ. ქართველი ერის ისტორია. წ. I. თბ., 1951. გვ. 241-242, 290.
9. კაკაბაძე ს. გვ. 250-252, 351-359.

10. *ჯანაშია ნ.* ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ნარკვევები. თბ., 1986. გვ. 48-53.
11. *ლორთქიფანიძე მ.* გვ. 79-89.
12. *გოილაძე ვ.* გვ. 71-75, 150.
13. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ., 1955. გვ. 178.
14. *ჯანაშია ლ.-ნ.* გვ. 243.
15. იქვე, გვ. 358.
16. იქვე, გვ. 259-260.
17. იქვე, გვ. 263.
18. ქართლის ცხოვრება, გვ. 178.
19. იქვე, გვ. 179.
20. *ჯანაშია ლ.-ნ.* გვ. 263-264, 266.
21. ქართლის ცხოვრება, გვ. 180.
22. რაჟდენ პირველმოწამის მარტვილობა // ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I. შედგენილი სოლ. ყუბანეიშვილის მიერ. თბ., 1946. გვ. 242-245.
23. *ჯანაშია ლ.-ნ.* გვ. 264.
24. ქართლის ცხოვრება, გვ. 178.
25. *მუსხელიშვილი დ.* საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები. I. თბ., 1977. გვ. 92.
26. ქართლის ცხოვრება, გვ. 180-181.
27. იმხანად ბიზანტიაში გამწვავებული იყო დაპირისპირება მონოფიზიტებსა და დიოფიზიტებს შორის. გარდა ამისა, ბალკანეთის პროვინციებში ოსტგუთებში დათარეშობდნენ და იტალიაში გადასახლებამდე (488 წ.) საფრთხეს უქმნიდნენ კონსტანტინოპოლს; დუნაის მხრიდან მოსალოდნელი იყო ჰუნების შემოსევა, საბერძნეთის ნაპირებზე კი – ვანდალების თავდასხმა. ჯუანშერის ცნობა ვახტანგის დასახმარებლად ბერძენთა მოსვლის შესახებ იმ პრობიზანტიური განწყობილებით აისახება, რომელიც წითელი ძაფივით გასდევს მის თხზულებას. ეს მომენტი მაინცდამაინც ვახტანგ გორგასლის დროინდელ ვითარებას არ უნდა ასახავდეს, ვინაიდან ქართლის მეფის ბრძოლა ეგრისში ბიზანტიელთა წინააღმდეგ, ჩვენი აზრით, ამის შესაძლებლობას გამორიცხავს. იგი უთუოდ ისტორიკოსის პირადი პოზიციას, ჩამოყალიბებული მისი ეპოქის პოლიტიკური პრიორიტეტების ზეგავლენით. ეს ტენდენცია ვერ იარსებებდა XI ს-ში, ვინაიდან იმხანად ბიზანტიის იმპერია გაერთიანების გზაზე მდგომი საქართველოს ერთ-ერთი მთავარი მტერი იყო. სამაგიეროდ სხვა მდგომარეობა იყო VIII ს-ში, როდესაც ბიზანტია უშუალოდ არ ემუქრებოდა ქართლს, ხოლო დასავლეთ საქართველოში მისი გავლენა უკვე ნომინალური იყო აფხაზთა სამთავროს გაძლიერების გამო. არაბთა ბატონობით შეწუხებული ქართული საზოგადოებისათვის ბიზანტიის იმპერია მაშინ აღიქმებოდა, როგორც ქრისტიანობის ბურჯი და იმედი მუსლიმთა წინააღმდეგ ბრძოლაში. ეს ტენდენცია მოჩანს, მაგალითად, “ჰაბოს წამებაში”, სადაც ბიზანტიის იმპერატორი მოიხსენიება როგორც ქრისტეს მსახური და ქრისტიანთა მეფე (*იოვანე საბანისძე*. ჰაბოს წამება // “ქართული მწერლობა”. ტ. I. თბ., 1987. გვ. 454, 457). ამრიგად, ის აშკარა პრობიზანტიური განწყობილება, რომელიც ვახტანგ გორგასლის “ცხოვრებას” ახასიათებს, ჩვენი აზრით, კიდევ უფრო ამაგრებს იმ მოსაზრებას, რომ ძველი შექმნილია VIII ს-ის მეორე ნახევარში.
28. Очерки истории СССР, кризис рабовладельческой системы и зарождение феодализма на территории СССР, III-IX вв. М., 1958. С. 206.
29. *მოვსეს კალანკატუაცი.* ალვანთა ქვეყნის ისტორია. ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ლ. დავლიანიძე-ტატიშვილმა. თბ., 1985. გვ. 40-41.
30. *ჯანაშია ლ.-ნ.* გვ. 160.
31. ქართლის ცხოვრება, გვ. 184.
32. მოქცევად ქართლისად // შატბერდის კრებული X საუკუნისა. გამოსაცემად მოამზადეს ბ. გიგინეიშვილმა და ელ. გიუნაშვილმა. თბ., 1979. გვ. 325.
33. *Дьяконов И. М.* Очерк истории древнего Ирана. М., 1961. С. 278.